

OMÓWIENIE W FUNKCJI NAZWISKA
W KSIĘGACH PARAFIALNYCH WSI RUDAWA K. KRAKOWA
W XVI—XVII W.

WSTĘP

W pracy próbuję omówić jeden ze sposobów identyfikacji osobniczej, który występował obok imienia, kiedy to imię chrzestne nie mogło sprostać tejże identyfikacji, nawet w warunkach wiejskich¹. Sposobem tym było omówienie, które pełniło, w przybliżeniu, funkcję dzisiejszego nazwiska². Ten element identyfikacji w obrębie społeczności wiejskiej, obok innych jak nazwa zawodu, przezwisko itp., należał do często stosowanych w księgach rudawskich. Najczęściej występuje na przełomie wieku XVI i XVII, sporadycznie u schyłku wieku XVII.

Prac związanych z nazewnictwem osobowym, zwłaszcza źródłowych poświęconych społeczności wiejskiej z tego okresu, jest niewiele³, dlatego też Księgi Parafialne z Rudawy są cennym materiałem onomastycznym.

Parafia rudawska obejmowała 11 wsi. Była ściśle powiązana z Krakowem poprzez kontakty z kurią biskupią i klasztorami. Metryki rudawskie prowadzone są od roku 1570, a więc zaczynające się w 7 lat po soborze trydenckim, który zalecił Kościołowi prowadzenie ksiąg⁴. Obejmują one

¹ Por. J. Mączyński, *Nazwiska w księdze chrztów parafii Iwanowice pow. kalińskiego z lat 1636—1716*, Rozprawy Kom. Jez. Łódzkiego Tow. Nauk. T. X, 1964; W. Tarszycki, *Polskie nazwy osobowe*, Bibl. Tow. Miłośników J. Pol., nr 5, 1924; J. Matuszewski, *Ewolucja nazwiska polskiego*, Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk za 1968 r., Poznań 1970, s. 246.

² Por. St. Rospond, *Słownik nazwisk śląskich (Problematyka i dotychczasowy etap badawczy)*, Onomastica I, 1955, s. 200—201; S. Reczek, *Nazwiska mieszczan rzeszowskich i najbliższej okolicy na przełomie XVI i XVII wieku*, Rzeszów 1966, s. 320.

³ Por. S. Reczek, *Polskie nazwy osobowe i miejscowe z XVI—XVII w. w Księgach Parafialnych wsi Michalice pow. Namysłowskiego na Śląsku*, Onomastica XI, 1—2, s. 182—251. Reczek w swej pracy omawia wszystkie sposoby identyfikacji, jakie wystąpiły w Księgach Parafialnych wsi Michalice. Przykładów omówień jest tam niewiele.

⁴ Zob. K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk kościelnych dla badań naukowych*, Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie, T. V, 1920; St. Bystron, *Nazwiska polskie*, Lwowska Biblioteka Sławistyczna, T. IV, Lwów 1927, s. 88.

księgi: *Liber Baptizatorum* — od roku 1570, *Liber Copulatorum* — od roku 1624, *Liber Mortuorum* — od roku 1622⁵.

Metryki najwcześniejsze do końca wieku XVII mają format dutek, późniejsze są formatu in folio. Prowadzone są bez żadnych przerw do chwili obecnej, czytelne prawie w całości, co dodatkowo podkreśla ich wartość dla celów badań naukowych. Znajdują się w Archiwum Parafialnym w Rudawie. Poszczególne człony omówienia zapisywane są najczęściej w języku łacińskim. Łacińskie składniki omówienia ulegają fleksji, natomiast człony omówienia zapisane w języku polskim, zwłaszcza nazwiska szlachty i miejscowości najczęściej użyte są w mianowniku.

Struktura językowa, jeżeli zapis dotyczył ojca ochrzczonego dziecka, w większości przypadków wyglądała następująco: Imię chrzestne + Miano pospolite w formie przydawki rzeczownej (najczęściej w języku łacińskim) + Imię + Nazwisko szlachcica w języku polskim + Miejscowość, np. *Stanislai inquilini apud Masela de villa Gura, Symoni zagrodnik d(omi)ni Konieczni de villa Radwanowice* (zob. niżej przykłady). Omówienie to możemy ująć w następujący schemat⁶:

I (ICh + P) + (ISz + N) + (M)

Tak skonstruowane omówienie zawierało wystarczającą informację o osobniku i w pełni go identyfikowało. Często z tej struktury wypada imię szlachcica lub nazwa miejscowości. Konstrukcja taka w całości musiała być użyta w genetiwie (zob. wyżej). Natomiast jeżeli chodzi o ojca chrzestnego lub matkę chrzestną, wtedy tylko drugi człon omówienia (ISz + N) użyty był w genetiwie, np. *Stephanus servus d(omi)ni Czebalski de villa Niegoszowice*.

Poza szlachtą ogólnie znanymi w parafii byli rzemieślnicy lub służba państwowa, dlatego też używano często nazwy ich zawodu lub stanowiska do identyfikacji osobników z nimi spokrewnionych lub związanych. W schemacie zamiast (ISz + N) występuje Z na oznaczenie zawodu lub stanowiska, otrzymujemy więc:

II (ICh + P) + (Z) + (M)

⁵ Dalej stosuję skróty:

LB — Liber Baptizatorum.

LC — Liber Copulatorum.

LM — Liber Mortuorum.

⁶ ICh — Imię chrzestne.

ISz — Imię szlachcica.

M — Miejscowość.

N — Nazwisko szlachcica.

O — Dodatkowy określnik miana.

P — Miano pospolite, pod którym należy rozumieć nazwę zajęcia, stopień pokrewieństwa, status społeczny itp.

Z — Zawód lub stanowisko.

np. *Jacobus servus aducati de Brzezinka, Margaretha filia sartoris de Nielepiche*.

Często stosowano omówienie sprowadzone do następującej postaci:

III (ICh + P) + (M)

np. *Thomas faber de Podborze, Barbara famula de villa Siedlec*.

Informacja zawarta w tym omówieniu jest uboższa i niewystarczająca w przypadku większej ilości osobników (por. wyżej), wystarczająca w przypadku nielicznych osób, znanych, jakimi byli nauczyciele, adwokaci itp., np. *Nicolaus advocatus de Wiączkowicze*

W Księgach Parafialnych z Rudawy znalazłem również kilka przykładów omówień, których postać wygląda następująco:

IV (ICh + P) + (O)

np. *Adalbertus dziadek szpitalny*, gdzie do miana pospolitego dodany jest drugi człon w formie przydawki rzeczownej lub przymiotnej.

Do omówień zaliczyłem także sposoby identyfikacji w postaci:

V (ICh) + (M)

np. *Joanni ex taberna*. Wszystkie one pochodzą z drugiej połowy XVI wieku. Zawarta w nich jest niewielka ilość informacji.

Szczególny przypadek to postać omówienia, w której członem wyróżniającym P jest brak jakiegokolwiek miana pospolitego, np.: *Barbara sama niewiedziata jako jam zwano de Rudawa*.

ANALIZA MATERIAŁU

I) Imię chrzestne + nazwa zajęcia + Imię + nazwisko szlachezca + nazwa miejsca zamieszkania osoby, z którą jest związany.

(ICH + P) + (ISz + N) + (M)

Hedwigis famula Adami Nielepiecz de Nielepiche, LM I, 26, 1645, *Margaritha meretrix Andree Sarotha de Radwanowicze*, LB I, 197, 1597.

Mianem pospolitym może być również stopień pokrewieństwa.

Anna filia Joannis Gołab de Radwanowice, LM I, 25, 1644, *Martinus puer Nicolai Janas z Młynki*, LM I, 7, 1626, *Kacper filius Martini Kaczmarzik de villa Pisari*, LM, I, 5, 1626, *Agnieszka puella Simonis Kitka z Góry*, LM I, 2, 1624.

Często imię szlachezca było pomijane, w wyniku czego otrzymujemy schemat uproszczony:

(ICh + P) + (N) + (M)

Albertus auriga d(omi)ni Konieczny de Radwanowicze, LB I, 88, 1593, *Dorota coctrix d(omi)ni Midoń de Radwanowicze*, LB I, 32, 1587, *Zophia ancilla d(omi)ni Przepiórka de villa Radwanowicze*, LB I, 48, 1589, *Stephanus servus d(omi)ni Czebulski de villa Niegoszowicze*, LB I, 35, 1587, *Joannes hortulani d(omi)ni Midon de Radwanowicze*, LB I, 74, 1592, *Joannes servus d(omi)ni Kamionka de villa Rydwanowicze*, LB I, 42, 1588.

Ten typ omówień miał również stopień pokrewieństwa jako miano pospolite, np.:

Catherina vxor Nielepiec de Nielepice, LB I, 24, 1565, *Zophia vxor Leśny de Podbor*, LM I, 6, 1626, *Catherina filia Biały de villa Rudawa*, LB I, 140, 1597, *Thoma generi Kabath de villa Dup*, LB I, 25, 1565, *Barbara sororis Mirek de villa dup*, LB I, 20, 1578, lub stan np.: *Joannis inquilini Mazelia de Gora*, LB I, 111, 1595, *Alberti komornik Młotów z Żar*, LB II, 68, 1614, *Anna komornicza u Głaba de Radwanowicze*, LB I, 60, 1591, *Catherine inquiline Gęsek de Brzezinka*, LB I, 20, 1578, *Mathia inquilini apud Janaß de Młynka*, LB I, 55, 1589, *Martini inquilini d(omi)ni Konieczny de Radwanowicze*, LB I, 48, 1589, *Michaelis inquilinus Starza de Brzezinka*, LB I, 43, 1588, *Stanislai inquilini apud Masela de villa Gura*, LB I, 36, 1587, *Stanislai komornik apud Woldan de Niegoszowicze*, LB I, 88, 1593, *Symonis zagrodnik d(omi)ni Konieczni de villa Radwanowicze*, LB I, 61, 1591.

Przy identyfikacji często pomijano nazwę miejscowości:

(ICh + P) + (ISz + N)

Albertus servus ejus (tzn. Macieja Kiszki, przyp. mój), LB I, 23, 1578, *Bartholomeus servus d(omi)ni Bartolomei Radwański*, LB I, 55, 1589, *Zophia ancilla d(omi)ni Gabrielis Nielepiecz*, LB I, 36, 1587, *Catharina ancilla Stanislai Leśny*, LB III, 32, 1627, tu również mianem pospolitym może być nazwa stanu społecznego np.: *Zophia inquilinae Jacobi Zadrożny*, LB I, 18, 1578, *Joannis hortulani Bartolomei Midoń*, LB I, 161, 1603.

Omówienie mogło także wystąpić bez imienia szlacheica i nazwy miejscowości:

(ICh + P) + (N)

Andreas famulus generosus d(omi)ni Pisarski, LB III, 229, 1665, *Appolonia famula d(omi)ni Warpechowski*, LB I, 8, 1576, *Hedwigis famula d(omi)ni Pisarski*, LB II, 48, 1612, *Zophia ancilla d(omi)ne Pisarska*, LB I, 84, 1593, *Joannes servus d(omi)ni Zagorowski*, LB I, 36, 1587, *Joannis zieć Zagorowskiego*, LB I, 94, 1594, *Catharina coctrice d(omi)na Pisarska*, LB III, 320, 1680, *Adamus hortulani apud Rzecki*, LB I, 95, 1594, *Sebastianus inquilinus apud Rojek*, LB I, 20, 1578, *Joannis inquilini apud Nachel*, LB I, 54, 1589, *Laurenty in(qu)lini d(omi)ni Konieczny*, LB I, 26, 1587.

II) Imię chrzestne + nazwa zajęcia + nazwa zawodu lub stanowiska osoby, u której pracuje + nazwa miejsca jej zamieszkania:

(ICh + P) + (Z) + (M)

Josephus pomocnik de braxatorio de Rudawa, LM, 69, 1670, *Zophia coctrix advocati de Brzezinka*, LB I, 60, 1591, *Jacobus servus d(omi)ni capitanei Rudawien(sis)*, LB I, 72, 1592, *Jacobus servus advocati de Brzezinka*, LB I, 20, 1578. Ten typ omówień może mieć również miano pospolite w postaci stopnia pokrewieństwa: *Stanislaï generi advocati de villa Pisary*, LB I, 37, 1587, *Stanislaus wojtow ziecz de Pisari*, LB I, 76, 1592, *Joannes generi advocati de Gora*, LB I, 34, 1587, *Anna uxor hirurugi de Rudawa*, LB I, 96, 1636, *Hedwigis filia Joannis barbitonsoris in Rudawa*, LB III, 17, 625, *Margaretha filia sartoris de Nielepice*, LB I, 18, 1578, *Maryna chirurugi filia z Dubia*, LB III, 321, 1680, *Zophia filia molitori de Broskwinia*, LB I, 74, 1598, *Regina cantoris filia de eodem villa (Rudawa)*, LB III, 1653, *Zofia filia organarii Mogielski*, LB III, 240, 1667, *Katharina puella Adami figuli de Brzezinka*, LM I, 2, 1624, *Anna filia papiernik de Podchetmie*, LM I, 3, 1626, *Maryna barbitonsoris filia*, LB III, 329, 1682, *Joannes gener woÿtha de Niegoszowicze*, LB I, 182, 1595.

III) Imię chrzestne + nazwa zajęcia + nazwa miejsca pochodzenia lub zamieszkania:

(ICh + P) + (M)

Dorotea famula de villa Nielepice, LM I, 25, 1644, *Thomas faber de Podborze*, LB I, 75, 1592, *Thomas famulus de Brzezinka*, LB III, 207, 1661, *Regina de taberna sub silva*, LB I, 123, 1578, *Regina famula de Niegoszowice*, LB III, 213, 1662, *Joanni famuli de Pisary*, LB III, 222, 1663, *Heuigis ancilla de Molendino Niegoszowicze*, LB I, 103, 1595, *Barbara famula de villa Siedlec*, LB II, 64, 1614, *Appolonia famula de curia Pissary*, LB I, 8, 1576, *Anna ancilla de taberna in eodem villa Brzezinka*, LB I, 76, 1592, *Anna famula de Radwanowice*, LB III, 155, 1647, *Petrus servitor de curia*, LB I, 66, 1591, *Jacobus servitor eccl(lesi)o*, LB II, 157, 1620, *Albert scholae rector Rudawiens*, LB III, 313, 1678, *Bartholomeus scholae magister Rudawien*, LB III, 24, 1626, *Joannes rector scholae de Nielepice*, LB III, 53, 1629, *Nicolaus magister scholae de Podborze*, LB I, 160, 1603, *Nicolaus advocatus de Wiączkowicze*, LB I, 48, 1589, *Simon advokatus de Nielepice*, LB 120, 1576, *Christopheri villici de Rudawa*, LB I, 72, 1592. W tym typie omówień jako miano może wystąpić nazwa pospolita: *Catherina vetula de Pisary*, LB I, 87, 1593, *Stanislaï patris familias de villa Chrosty*, LB III, 319, 1680, *Barbara materfamilias de Rudawa*, LB III, 34, 1627, *Joannes mendicus de villa Dup*, LB I, 61, 1591.

Nazwa miejscowości może być również pominięta: *Stanislaus rector scholae*, LB I, 31 1587, *Venceslaus rector scholae*, LB I, 15, 1577.

IV) Imię chrzestne + miano + Określenie dodatkowe, pospolite:

(ICh + P) + (O)

Anna dolowa vetula, LB I, 108, 1595, *Joannes alter pauper* LB, I, 72, 1592, *Joannes dolny mendicus*, LB I, 1565, *Adalbertus dziadek szpitalny*, LB, V, 31, 1751.

V) Imię chrzestne + nazwa miejsca pochodzenia:

(ICh) + (M)

Joanni ex taberna, LB I, 84, 1593, *Hedwigis de curia*, LB I, 23, 1578, *Blasius de tab(er)na de Pisari*, LB I, 123, 1578.

W Księgach Parafialnych znalazłem kilka przykładów identyfikacji w formie omówienia, które się nie mieszczą w powyższych schematach. Obok imienia chrzestnego użyte jest imię lub nazwisko w formie przymiotnika dzierżawczego, stopień pokrewieństwa lub inne określenie pospolite. *Joannes Budzinow zięć de villa Dup*, LB, 53, 1589, *Valentinus Markow syn, de villa Brzezinka* LB I, 144, 1598, *Petrus woźnego (syn) de Zbik*, LB II 79, 1583, *Bartholomeus Midoniow sługa*, LB I, 112, 1595, *Joannes parobek, Michałow*, LB II, 77, 1615, *Vrsula dicti Kowal de Młynka*, LB I, 28, 1587 *Regina Josephi filia de Gora Nawojowa*, LB III, 319, 1680, *Hedwigis puella Maćkowa de villa Brzezinka*, LB I, 43, 1588, *Anna filia dziada dolowego*, LB I, 131, 1594. Przykład osobliwy (zob. wyżej), w którym brak dodatkowych określeń: *Barbara sama niewiedziała jako jam zwano de Rudawa*, LB II, 6, 1608.

WNIOSKI KOŃCOWE

Na 104 przykłady omówień 88 zapisanych jest po łacinie, 13 w języku polskim, a 3 są mieszane łacińsko-polskie. Świadczyłyby to o tym, że omówienie było doraźną formą identyfikacji, najczęściej wymyśloną przez księdza. Pełniło ono, w przybliżeniu, rolę dzisiejszego nazwiska, a ściślej nazwiska indywidualnego⁷. Za pomocą tego sposobu identyfikowano doraźnie poszczególnych osobników.

Omówienie to stosowano najczęściej w przypadku osób ze służby folwarcznej i komorników. W takich przypadkach wykorzystywano nazwisko⁸ dziedzica, u którego dany osobnik służył lub do niego należał.

⁷ Zob. Rospond, op. cit., s. 200; Nazwisko indywidualne nie było dziedziczne. Używane było doraźnie.

⁸ Zob. Bystron, op. cit., s. 89; Taszycki, op. cit., s. 9.

Schemat: (ICh + P) + (ISz + N) + (M) stanowi 35,5% wszystkich omówień. W ten sposób identyfikowano też często dzieci, i żony, jak również innych członków rodziny w ilości 28,2% w sumie schemat ten obejmuje 63,7%.

Przy pomocy omówienia identyfikowano także służących, którzy nie byli związani z konkretną osobą. Podawano wtedy tylko, skąd pochodzą. W ten sam sposób identyfikowano osoby nieliczne i znane w parafii, np. nauczycieli, adwokatów itp. (zob. wyżej). (ICh + P) + (M) — 22,8%

Rzadziej występuje omówienie w przypadku osobników, którzy służyli u osób znanych w parafii, jakimi byli urzędnicy, rzemieślnicy itp. (ICh + P) + (Z) + (M) — 4,6%.

Inne typy omówienia stosowano bardzo rzadko (8, 9). Identyfikowały one najczęściej żebraków, którzy nie byli związani na stałe z parafią i przez to byli mało znani.

Omówienie jako forma identyfikacji osobniczej jest często stosowana w Księgach Parafialnych Rudawy w w. XVI—XVII. Za jego pomocą mniej lub bardziej dokładnie identyfikowano osobników, którzy mieli styczność z kancelarią parafialną, a nie posiadali jeszcze nazwisk lub innych określeń w postaci przydomków, nazw zawodu itp.